

Sudár Balázs

Egy kisiklatott hadjárat

Fázil Ahmed pasa nagyvezír 1664. évi hadműveleteiről

A magyar történetírás Köprülüzáde Fázil Ahmed pasa 1664. évi hadjáratát elsősorban Zrínyi-Újvár ostroma és a szentgotthárdi csata fényében értékeli, mintha a törökök pusztán az stromlott Kanizsa és a hatalmas problémát jelentő Zrínyi-Újvár elfoglalásának érdekében szálltak volna táborba.¹ Az oszmán forrásokból azonban egy merőben másféle kép bontakozik ki, a következőkben ennek a tanulságait kívánom ismertetni, különös tekintettel a nagyvezír előtt álló választási helyzetekre és ezekben Zrínyi Miklós szerepére.²

Az 1663. évi harci események oszmán szempontból régen várt áttörést hoztak: sikerült bevenniük Érsekújvárt és annak környezetét, Lévát, Nyirtát, Surányt. Ezzel a hódoltság közvetlen befolyási övezetét a Vágig tolták előre, a királyság fővárosa, Pozsony pedig alig néhány órányi távolságra, 50 km-es közelségbe került. Újra török kézre került a nógrádi-gömöri régió is. Így a Magyar Királyság tulajdonképpen a Kárpátok déli előhegyeinek nyúlványaihoz szorult vissza, a nyugat-magyarországi területek és a felső-magyarországi vármegyék közötti kapcsolattartás pedig igen nehezzé vált. Az ország területe kis híján kettészakadt, ami hosszabb távon kedvezett volna a törökök által is bátorított szeparatista törekvéseknek és egy felső-magyarországi királyság létrejöttének. E tényen az sem változtatott sokat, hogy a déli fronton Zrínyi Péter Otcocsácnál megverte Csengizáde Ali pasa seregeit 1663 késő őszén. A helyzetet tovább súlyosbította, hogy Fázil Ahmed pasa nagyvezír nem vonult haza csapataival, hanem az észak-balkáni térségben és a hódoltságban teleltette seregét, saját főhadiszállása Belgrádban volt.³ Ezzel egyértelművé tette, hogy az 1664-es hadi

1 A kérdéssel hatalmas szakirodalom foglalkozik, itt csak néhányat említünk: *Rónai Horváth Jenő*: Az 1664. évi Mura-Rába melléki hadjárat és a Szt.Gotthárdi csata. *Hadtörténelmi közlemények* 4. (1891) 297-331, 596-647.; *Perjés Géza*: Zrínyi Miklós és kora. Gondolat, Budapest, 1965.; *Uő*: Zrínyi és az 1663-64-es nagy török háború. In: *Esterházy Pál*: Mars Hungaricus. Zrínyi Kiadó, Budapest, 1989. 25-99. Legújabban: *Kelenik József*: Az elárult erőd. Gondolatok Zrínyiről és Zrínyi-Újvár katonai szerepéről. In: Zrínyi-Újvár emlékezete. Szerk. Hausner Gábor-Padányi József. Argumentum, Budapest, 2012. 17-33.

2 A hadjárat szempontjából használható török történetírók rövid életrajzát közéttem, valamint munkáik összefüggéseit korábban elemeztem: *Sudár Balázs*: Török források Zrínyi-Újvár bevételéről. In: Zrínyi-Újvár emlékezete. Szerk. Hausner Gábor-Padányi József. Argumentum, Budapest, 2012. 66-68.

3 A telelésre: *Fekete Lajos*: A hódoltság török levéltári forrásai nyomában. Szerk. Dávid Géza. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1993. 251.; *Mehmet Fatih Gökçek*: Behcetî Seyyid İbrahim Efendi: Târîh-i sülâle-i Köprülü. Transkripsiyon ve tahlil. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul, 2006. 185.

idényt is a hódoltságban kívánja töltetni, és korán szándékszik megkezdeni a hadműveleteket. Mindez magyar szempontból semmi jót nem ígért. **(1. Térkép. A török hódoltság 1663 végén.)**

A Zrínyi Miklós és Julius Hohenlohe gróf által vezetett, a bécsi haditanács támogatásával végrehajtott téli hadjárat erre a helyzetre reagált. Zrínyi egyrészt a Kanizsa körüli blokádot vonta még szorosabbra: Berzence, Segesd és Babócsa elfoglalásával szinte gyűrűvé alakítva azt. Másrészt „Törökország elpusztításával” mindenképpen érzékeny veszteségeket okozott,⁴ az eszéki híd felégetésével pedig nem kevés munkát adott az oszmán hadvezetésnek. Arra persze aligha számíthatott, hogy az átkelő elpusztításával komoly mértékben késleltetheti a nagyvezír felvonulását (sokkal inkább saját hadjáratát fedezhette vele),⁵ de mint a tavaszi események megmutatták, kellemetlen helyzetbe hozhatta az oszmán hadvezetést: a lassan készülő híd ténylegesen korlátozta Fázil Ahmed cselekvési lehetőségeit. A Dél-Dunántúl letarolása ugyanakkor valószínűleg nem a nagyvezírnek szólt, akiről sejteni lehetett, hogy északra kíván indulni. Úgy vélem, a valódi üzenet a kanizsai pasa felé irányult. 1664 nyarára a tartományi központ ugyanis rendkívül nehéz helyzetbe került. Lassan elkezdett beérni Zrínyi stratégiája. A Kanizsa ellen vetett végvárrendszer, Kiskomárom és Zrínyi-Újvár ugyanis hatékonyan szigetelték el a török fővárat, amelynek ellátása egyre nehezkesebbé vált. Ebből a szempontból nézve a Dél-Dunántúl nem a nagyvezír előtere, felvonulási terepe, hanem Kanizsa hátszárnya volt. (Igaz, egy esetleges ostrom során az elpusztított terület a felmentősereget is hátráltathatta.) **(2. térkép. Kanizsa helyzete 1664 tavaszán.)**

Bár információink némiképp ellentmondásosak, de úgy tűnik, hogy a régiót ebben az időben Jakováli Haszan pasa irányította.⁶ Ő remekül kiismerte magát a terepen, hiszen valószínűleg ez volt a szülőföldje és az 1630-as években már közel 10 évig viselte a kanizsai pasa címét is. De ami még ennél is fontosabb:

---

4 Pálffy Géza: Elképzelések a török hódoltság elpusztításáról a XVI–XVII. században. (A Habsburg Birodalom magyarországi hadszínterének néhány főbb sajátosságáról). In: „Quasi liber et pictura” Tanulmányok Kubinyi András hetvenedik születésnapjára. Studies in honour of András Kubinyi on his seventieth birthday. Szerk. Kovács Gyöngyi. ELTE Régészettudományi Intézet, Budapest, 2004. 387–403.

5 Perjés G.: Zrínyi és az 1663–64-es nagy török háború i. m., 81–83.

6 Mehmed Halife szerint 1663. július 1-jén (zilkáde 25-én) nevezte ki Fázil Ahmed pasa nagyvezír az eszéki táborban kanizsai pasává, és rögtön útnak is indította 12000 emberrel a székhelyére. *Ertuğrul Oral*: Mehmed Halife: Tarih-i Gilmanî. (Doktori disszertáció, kézirat) Istanbul, 2000. 89. Életrajzát lásd: *Sudár Balázs*: Ki volt Jakováli Haszan pasa? Pécsi Szemle 9. (2006):1. 27–34. Jakováli és Jentür Haszan azonosítására: *Sudár Balázs*: Pécs 1663-ban. Evlia cselebi és az első részletes városleírás. Kronosz Kiadó, Pécs, 2012. 109.

nem egy elszigetelt végvidéki főemberről volt szó. Haszan az 1640-es években eltűnik a hódoltságból, de az 50-es évek végén újra előkerül, még hozzá Isztambulban, mint a szorongatott Köprülü párt megbízható embere. (Köprülü Mehmed 1656. szeptemberi hatalomra kerülésére hajlamosak vagyunk úgy gondolni, mint ami egy csapásra megváltoztatta az Oszmán Birodalom történetét. A valóságban nem így volt: Mehmednek 1659 nyaráig keményen meg kellett harcolnia a pozíciójáért, többször csak egy hajszál választotta el a leváltástól vagy a haláltól.)⁷ Akkor is kitartott a nagyvezír mellett, amikor az közel állt a bukáshoz: 1658-ban, Abaza Haszan felkelése idején. Hatékony ellenakcióival – Ankara bevételével – pedig hozzájárult, hogy a lázadást végül is vérbe fojtsák.⁸ Köprülü Mehmed ugyan kemény kézzel torolta meg az ellene elkövetett lázadást, de a hozzá hűségeseket számon tartotta. Éppen az 1658-as válság az, amely során az új, Köprülükhöz hű tábor összekovácsolódott: ennek a része volt Jakováli Haszan pasa is. Hűségének meg is lett a jutalma, előbb ankarai bég, majd a keleti végeken, Adanában lett pasa.⁹ Innen szólították hadba már 1660-ban a hódoltságba. 1663 nyarán lett Kanizsa beglerbégje, s biztosan számíthatott a fiatalabbik Köprülü, Fázil Ahmed támogatására is. (És valóban, az első vész hírekre a tél közepén mozgósították a hódoltsági török erőket, hogy felmentsék az ostromlott Pécsét, amit egyébként valószínűleg maga Haszan védett).

Zrínyi támadásai¹⁰ bár bosszantóak voltak – de mégsem nagyon befolyásolták a nagyvezírt: a Duna mellett északra készült. A török krónikáirodalom úgy tudja, hogy Fázil Ahmed Győr és Mosonmagyaróvár bevételét tervezte.¹¹ Ennél sokkal fontosabb azonban, hogy a hadjárat előkészítése, a logisztika kiépítése is észak felé mutatott. (Márpedig a törökök köztudottan jól készítették elő

---

7 Erről: B. Szabó János–Sudár Balázs: "Independens fejedelem az Portán kívül": II. Rákóczi György oszmán kapcsolatai. Esettanulmány az Erdélyi Fejedelemség és az Oszmán Birodalom viszonyának történetéhez. (2. rész) Századok 147. (2012) 972–991.

8 A török krónikákban Nejzen Haszan pasa néven szerepelt. 1658-ban az ankarai bégséget kapta meg (*Silahdâr Fındıklılı Mehmed Ağa*: *Silahdâr târîhi*. İstanbul, 1928. 139, 144, 145.; *Gökçek, M. F.*: *Behcetî* i. m. 88.)

9 *Evliyâ Çelebi b. Derviş Mehmed Zillî*: *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*. Topkapı Sarayı Kütüphanesi Revan 1457 Numaralı Yazmanın Transkripsiyonu – Dizini. 6. Kitap. Haz. Seyyid Ali Kahraman–Yücel Dağlı. İstanbul, 2002. 33, 35, 40, 43, 48.

10 *Perjés G.*: Zrínyi Miklós és kora i. m., 362–366.

11 Nihâdi: Győr. Lásd: *Hande Nalan Özkasap*: *Tarih-i Nihâdî*. Transkripsiyon ve değerlendirme. (kézirat) İstanbul, 2004, 53. Szilahtâr Mehmed: Győr és Óvár. Lásd: *Silahdâr* i. m. 338.

hadműveleteiket. Az ellátási rendszer kiépítése pedig szépen mutatta a csapás tervezett irányát is, ahogy erre legutóbb Hadnagy Szabolcs kutatásai rámutattak.¹²⁾ Fázil Ahmed pasa nagyvezír parancsai egyértelműen a Budáig vezető út biztosításáról rendelkeztek, a hadianyagot is oda küldte előre. Elgondolkodtató, hogy már márciusban rendelkezett az esztergomi híd felépítéséről és őrzéséről, majd az ottani gabonakészlet újvári elhelyezéséről.¹³⁾ Újvárat pedig nem csak saját pasája – Kurd – védte, hanem oda volt rendelve Szári Hüszejn budai beglerbég is, minden bizonnyal a terület fokozott veszélyeztetettsége miatt, de talán az újabb hadjárat előkészítésének céljából is. Nem lehetetlen tehát, hogy a nagyvezír éppen Érsekújvárat tekintette hadműveleti bázisnak, és innen kívánt tovább lépni.

A császári hadvezetés a szorongatott helyzetben egy megosztott erővel operáló stratégia mellett döntött.¹⁴⁾ A főerőkkel Montecuccoli Mosonmagyaróvárnál állt és Bécs előterét védte, de Souches északról készült támadásra, Zrínyi és Hohenlohe pedig délről. A nagyvezír még át sem kelt a Dráván, amikor de Souches ostrom alá fogta majd bevette Nyitrát (április 15.–május 3.), Zrínyiék pedig – egyébként jókora késedelemmel – Kanizsát kezdték vívni (április 30-tól). Bár Fázil Ahmed folyamatosan kapta a vészjelzéseket,¹⁵⁾ mégis lassan mozdult meg a belgrádi táborból. Egyrészt későbbre hirdette meg a gyülekezést (május 6.),¹⁶⁾ így csapatai még úton voltak: a keresztények tehát megelőzték a nagyvezírt. Másrészt az eszéki híd újjáépítése sem volt még kész, dacára az egyre súlyosabb fenyegetéseknek.¹⁷⁾ Zrínyi téli akciója tehát máris eredményt hozott.

---

12 Hadnagy Szabolcs szíves közlése, melyet ezúton köszönök.

13 Parancs, 1664. április. 17-26.: Az esztergomi raktárakból a kincstári gabonát vigyék át Újvárra. (Fekete L.: A hódoltság i. m. 275, 277.)

14 A többfrontos harc lehetőségéről: B. Szabó János: Montecuccoli 1661. évi erdélyi hadjáratának katonai okairól 124. (2011):3, 929-934.

15 Zrínyi és Hohenlohe Kanizsa elleni készülődéséről már április 14-én hír érkezett a nagyvezírhez a Pozsegán állomásozó Kaplan Musztafától. (*Silahdâr* i. m. 321.) Két nappal később a Szigetváron telelő Gürdzsí Mehmedtől jöttek vész hírek. (*Silahdâr* i. m. 322.) Május 2-án már a Kanizsát védő Jakováli Haszan pasa írt segélykérő levelet az ostrom megkezdésének hírével. (*Silahdâr* i. m. 327). Szintén április közepén érkeztek az első hírek Nyitra ostromáról is. (Fekete L.: A hódoltság i. m. 276-277.)

16 A nagyvezír a zimonyi táborból Hizir napján, azaz május 6-án szándékozott megindulni. (Fekete L.: A hódoltság i. m. 275.)

Amikor Kanizsa ostroma megkezdődött, Jakováli Haszan segítséget kért, majd két héttel később megismételte azt.¹⁸ Fázil Ahmed Eszéknél haditanácsot tartott valamikor május 14–16 között. Két választási lehetősége volt: vagy Kanizsát, vagy Újvárt támogatja meg felvonuló seregével. Előbbi kiesett a tervezett hadjárat útvonalából, utóbbi viszont éppen útba esett. De míg Újvár jól el volt látva élelmiszerekkel és katonával, ráadásul maga a budai pasa őrizte, addig Kanizsa évek óta szűkölködött és környékét sorozatos támadások érték. Továbbá Kanizsa elvesztése után a keresztények előtt nyitva állt volna az út a Dunáig, ami pedig a hódoltság gerincét jelentette. Ráadásul, mint azt a téli események megmutatták, Kanizsa esetleges elfoglalása után a keresztények elpusztíthatták volna az eszéki hidat, ami viszont veszélyeztethette volna a muszlim csapatok visszavonulását.¹⁹ Mindezek fényében a nagyvezír úgy döntött, hogy gyors menetben Kanizsához vonul, minden bizonnyal azzal a kitételrel, hogy a déli keresztény hadsereg legyőzése után északnak fordul és az eredeti hadicélok közelébe ér. Addig is az északi hadszínteret a Budán gyülekező helyi erők biztosították: az egrid, a temesvári, a váradi és a fehérvári csapatokat valamint a tatárok egy részét a jali agával Ahmed pasa nagyvezír már április 17–26 között Újvárra rendelte. (Különböző okok miatt ez a koncentráció csak hónapokkal később valósult meg.)²⁰ Mindazonáltal a nagyvezír nem gondolkodott a hadjárat főirányának megváltoztatásában: nehéz felszerelését a dunai hajókon hagyta, a sereg csak a legszükségesebb málhával fordult nyugatnak.²¹ Mindez fordulóponthoz jelentett a hadjárat történetében: a török hadsereg letért a tervezett útvonaláról, s háta mögött hagyta azt a logisztikai rendszert, amely ellátását biztosíthatta volna. Másképpen fogalmazva: a keresztények átvették a kezdeményezést, immár nem a török nagyvezír volt az, aki az események

---

17 1664. március 19–27. közötti parancs: a híd legyen kész április 11-re. (*Fekete L.: A hódoltság i. m. 266.*) Később (április 7–16 között) az időpontot április 27-ig tolták ki, a késlekedés okozóit kivégzéssel fenyegették. (Uo. 272.) 1664. április 16-án a híd védelmére és befejezésére kirendelt Kibleli Musztafa pasa jelentette, hogy a híd félig van kész. (*Silahdâr i. m. 322.*) A munkát végül is Iszmail pasa vezetésével fejezték be, és összesen 75 napig tartott. *H. N. Ózkasap: Tarih-i Nihâdî i. m. 53.*

18 Jentür Haszan levele a támadásról május 2-án érkezett a nagyvezír táborába. (*Silahdâr i. m. 327.*) A pasa újabb hírvivője május 17-én érkezett a siklósi táborba. (*Silahdâr i. m. 331.*)

19 A híd esetleges újbóli megtámadása, illetve a támadás kivédése 1664 tavaszán is foglalkoztatta a török hadvezetést. Ilyen tárgyú hír érkezett a táborba április 14-én. Az épülő híd védelmére Kibleli Musztafa pasát rendelték ki. (*Silahdâr i. m. 321.*)

20 *Fekete L.: A hódoltság i. m. 277.*

21 *Silahdâr i. m. 330.*

menetét meghatározta, csak reagált az őt ért kihívásokra. Ez óriási minőségi különbséget jelentett, s meghatározta az egész hadjáratot. Zrínyi tehát Kanizsa elleni szívós fellépésével végül is – valószínűleg akarata ellenére – kisiklatta a nagyvezír hadjáratát.

Köprülüzáde Fázil Ahmed nagyvezír május 25-én már Szigetvárnál állt, június 3-ára pedig Kanizsára ért. Közeledésének hírére a keresztény sereg június 2-án visszavonult Zrínyi-Újvár és a Mura mögé. A korábban elfoglalt várakat, Babócsát, Berzencét, Segesdet már korábban, május 29. –június 1. között kiürítették és felgyújtották. A nagyvezír ezzel elsődleges célját, Kanizsa felmentését elérte, de a keresztény sereg lényegében veszteségek nélkül vonult vissza. Fázil Ahmed tehát nem fordulhatott vissza, s nem vonulhatott északra sem, hiszen nem hagyhatta a keresztény erőket a háta mögött. Ráadásul a császári sereg egyre nőtt, hiszen ide rendelték Montecuccolit is, így lassan ez a seregtest lett a Magyarországon operáló Habsburg hadsereg főereje: ennek megverése békére kényszeríthette volna a Habsburgokat. Fázil Ahmed aligha tehetett mást: megpróbálta csatára kényszeríteni a császári erőket. Június 5-én már maga is a Mura menti török táborban tartózkodott. Elsődleges célja Zrínyi-Újvárnál nem az erősség ostroma, hanem a Murán való átkelés és a nyílt ütközet kirobbantása volt. Erre szolgált az első török tábor elhelyezése, és a túlpárti keresztény állások ellenében telepítették az első ütegeket is. Maga Zrínyi-Újvár valójában nem érdekelt a nagyvezírt, ostromával nem foglalkozott. (Persze a túlpárt megszerzése magával vonta volna a vár elestét is.) Fázil Ahmed céljai elérése érdekében megpróbált a Mura déli partján egy hídfőállást kiépíteni, ezt azonban a keresztények megsemmisítették, a partot pedig megerősítették (június 7-8.), a nagyvezír számára pedig világossá vált, hogy az átkelésre nincs módja. Ekkor határozott a rendszeres ostrom megkezdése mellett: a tábort részben áttelepítették, a janicsárság június 10-én kezdte meg a futóárkok ásását. A vár lövetését egyelőre csak hét darab, Kanizsáról hirtelenjében áthozott ágyúval kezdték meg. Bár három hét elteltével az erődítmény elesett (június 30.),²² bevétele azonban nem oldotta meg a nagyvezír alapproblémáját, a keresztény sereg nem vált harcképtelenné, és az átkelés újabb kísérletje sem sikerült (ezzel a törökök július 5-ig próbálkoztak). A várfoglalás után Fázil Ahmed egy hétig vesztegelt táborában. Ez alatt a vezérkar eldöntötte, hogy a várat nem tartják meg, ezért azonnal le is bontották azt. Csakhogy közben a keresztény sereg – immár Montecuccoli vezetésével – hátrálni kezdett.

A nagyvezír tehát újabb sikereket könyvelhetett el, de még mindig nem sikerült kikapcsolnia a császári erőket. Ráadásul Kanizsa térségében sem maradhatott sokáig, hiszen az amúgy is sokat szenvedett vidék képtelen volt eltartani a sereget.²³ Zrínyi korábbi tevékenysége tehát ismét kényszerhelyzetbe hozta a

²² Az ostrom török elbeszélő forrásait közzétettem: Zrínyi-Újvár emlékezete, i. m. 169–188.

²³ A török hadsereget sújtó éhínségről Evlia cselebi festett szemléletes képet: *Evliyâ Çelebi b. Derviş Mehmed Zillî: Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*. Topkapı Sarayı Kütüphanesi Bağdat 308 Numaralı Yazmanın Transkripsiyonu – Dizini. 7. Kitap. Haz. Yücel

nagyvezírt, aki a keresztény sereg követése és az északi előretörés mellett döntött. Először Kanizsára vonult vissza, elpusztította Kiskomáromot (július 13.), majd tovább nyomult észak felé. Sorra estek el a Kanizsa ellen vetett végvidék erősségei,²⁴ a Rába azonban megakasztotta az előretörést. 25-én Ahmed nem tudta kierőszakolni az átkelést Körmenátnél, ezért gázlót keresve a folyó mellett felfelé – szándékolt haladási irányával éppen ellentétesen – indult meg. E mozdulatot azonban a keresztény fél sem nézhette tétlenül: a Rába védővonalának elvesztése súlyos következményekkel járt volna. Ezért igyekeztek ezt megtartani, a török átkelést megakadályozni. Köprülü Ahmed átkelési kísérletéből fejlődött ki azután a szentgotthárdi ütközet (augusztus 1.), amely a nagyvezír szempontjából nem vereség, hanem a döntő csata megvívási lehetőségének az elvesztése volt.²⁵ A nyilvánvaló és nem csekély veszteségek ellenére a török sereg harcképes és rendezett állapotú maradt, táborát sem hagyta el, s csak a keresztény fél távozása után, augusztus 6-án indult Körmená felé, majd 10-én aláírták a vasvári táborban a fegyverszünetet.

Ha a hadjárat ezen szakaszát vizsgáljuk, akkor azt látjuk, hogy Kanizsa felmentése után Fázil Ahmed egyetlen komoly célja a déli keresztény hadsereg csatára kényszerítése, illetve Kanizsa környékéről való elűzése volt. Röviden: Kanizsa biztosítása. Ez maradéktalanul sikerült is neki, mellesleg véglegesen elpusztította a tartományi központot szorongató harapófogó két végpontját, Kiskomáromot és Zrínyi-Újvárat. Visszaszerezte a téli hadjárat során bevett erődítményeket (Segesdet, Babócsát, Berzencét), és szétverte a Kanizsa elleni végvidék erődrendszerét. Azaz Kanizsa helyzetét hosszú távra stabilizálta, ami semmiképpen sem csekély eredmény a korábbi viszonyokhoz képest, amelyek a dél-dunántúli fővárat már-már lehetetlen helyzetbe hozták, és csak idő kérdése volt, hogy Zrínyi szívós munkával felépített „blokádjá” mikor hozza meg az eredményt.

Dağlı-Seyit Ali Kahraman-Robert Dankoff. İstanbul, 2003. 11.

24 A Kanizsa elleni végvidékről: *Kelenik József*: A Kanizsa elleni végvidék katonai erejének változásai, 1633–1638. Hadtörténelmi tanulmányok. Szerk. Molnár András. Zala megyei Levéltár, Zalaegerszeg, 1995. 5–51.; *Uő*: Gondolkodó katonák és katonai gondolkodók a XVI. századi Magyarországon. In: A magyar katonai gondolkodás története. Szerk. Ács Tibor. Zrínyi Kiadó, Budapest, 1995. 23–43.; *Uő*: Egy végvidék születése: a Kanizsa ellen vetett végek kialakulásának története, 1600–1601. In: Az értelem bátorsága. Tanulmányok Perjés Géza emlékére. Szerk. Hausner Gábor. Argumentum, Budapest, 2005. 311–357. Az 1664. évi hadjárat török szemmel: *Sudár Balázs*: Evlia cselebi diáriuma és az 1664. évi török hadjárat. In: „Hír a dicső tettek ragyogása.” Tanulmányok a Zrínyi család és Szigetvár történetéből. Szerk. Varga Szabolcs. Szigetvár, 2012. 103–120.

25 A szentgotthárdi ütközet értéke pszichológiailag és a propaganda terén óriási volt, katonai szempontból azonban nem szabad túlértékelni. A keresztény sereg valójában a nagyvezér hadainak csak kisebb részével került szembe. Értékeléséhez: *Perjés Géza*: A szentgotthárdi csata. (1664. VIII. 1.) In: Szentgotthárd. Helytörténeti, művelődéstörténeti, helyismereti tanulmányok. Szerk. Kuntár Lajos-Szabó László. Szombathely, 1981. 117–174.

Ennek ellenére Fázil Ahmed messze nem lehetett elégedett. Nem sikerült megvernie a keresztény seregeket, sőt igen komoly veszteségeket szenvedett. Zrínyi téli hadjárata valójában augusztusra mutatta meg igazi hatását: a török sereg teljesen kimerült, krónikus élelemhiányban szenvedett, és nem volt abban az állapotban, hogy a hadjáratot sikeresen folytathassa. A korabeli leírások – pl. Evlia cselebi tudósításai az éhínségről – világosan mutatják ezt, ahogy a folytatás is. Fázil Ahmed a lehető leggyorsabban igyekezett Fehérvár és Esztergom felé, ahol komoly készletek vártak rá, az a felhalmozott élelmiszerbázis, amelyet valójában a hadjáratra szánt. Ennek hiányában került olyan helyzetbe a török sereg, hogy nem használhatta ki pillanatnyi előnyeit. Minden további nélkül bevehették volna az Észak-Dunántúl várainak egy részét, ennek ellenére még Sümeg ostromával sem foglalkoztak komolyabban. Valójában futottak az élelemért.

Pedig Köprülüzáde Ahmednek volt ideje bőven. Kanizsa felmentése és Zrínyi-Újvár ostroma ugyan sok időbe került, de a hadjáratok idején megkezdése miatt a késedelem nem volt végzetes. Az eszéki táborból Szentgotthárdig két és fél hónap telt el, de a muszlim sereg közben messzire jutott nyugati irányban. Az érdemi idővesztés talán másfél hónap lehetett. Az, hogy a sereg augusztus elején Nyugat-Magyarországon állt, kiváló eredménynek tekinthető. Szülejmán szultán 1526-ban egy hónappal később, augusztus 29-én érkezett Mohácsra. 1543-ban Siklós július 7-én esett el, Esztergom ostroma július 23-án, Fehérváré augusztus végén kezdődött. 1594-ben Szinán pasa elővédje július 31-én érkezett Győr alá, Dámád Ibrahim pedig 1596. szeptember 20-án kezdte vívni Egert. Maga Fázil Ahmed 1663-ban augusztus 16-án érkezett Érsekújvár alá. Szentgotthárd után tehát a nagyvezír mindenképpen időben volt, augusztus a célterületen végzett hadműveletek kezdetének számított. A dél-dunántúli kerülő az időtényező tekintetben tehát nem járt végzetes következményekkel a török seregre nézve.

Annál inkább rombolta a muszlim sereg morálját és fizikai állapotát – és végső soron ez volt az, ami döntő tényezővé vált. Zrínyi Miklós kíméletlen, következetes stratégiája Kanizsa ellenében furcsa gyümölcsöt hozott. Eltérítette a nagyvezírt eredeti útvonalától, nehezen megoldható ellátási problémák elé állította, s végül tarthatatlan helyzetbe kényszerítette. Ezzel megakadályozta, hogy közvetlen és jól előkészített támadás induljon Pozsony, Győr vagy akár Bécs ellen. Fázil Ahmed hadjárata kisiklott. A hadjárat méreteihez képest szinte semmilyen eredménnyel nem járt, török szempontból egyetlen haszna Kanizsa térségének a konszolidálása volt, miközben északon értékes területek veszttek el. Úgy is fogalmazhatunk, hogy amikor Zrínyi „magára húzta” a török főszereget, akkor megmentette az országot: a nagyvezír nem verhetett tovább azt az éket, amelyet Érsekújvárnál a Magyar Királyság területébe már beleütött. De Zrínyi nagy árat fizetett: óriási szenvedést zúdított Nyugat-Magyarországra, és dédelgetett tervétől, Kanizsa elfoglalásától messzebb került, mint valaha. Paradox módon valószínűleg mégis ezzel mentette meg Magyarországot a teljes felaprózódástól és pusztulástól.

